Ana VULPE, Universitatea Liberă Internațională, Chişinău, Republica Moldova

POLISEMIA LEXICALĂ DIN PERSPECTIVA PROBLEMELOR DE LEXICOGRAFIE

Prin polisemia lexicală tradițional se înțelege capacitatea cuvintelor de a dispune de mai multe sensuri, unite printr-un pivot semantic. Acestea mai sunt numite în literatura de specialitate variante lexico-semantice. De remarcat că legătura dintre sensuri, adică ceea ce stă la baza acestora, nu poate fi stabilită întotdeauna la fel de uşor. Ilustrăm această teză prin câteva exemple. Astfel, în cazul cuvântului polisemantic *scară* comun pentru următoarele sensuri este asemănarea de formă a obiectului denumit: 1) dispozitiv format din două bare paralele, unite prin chingi orizontale scurte; 2) element al unei construcții constând dintr-un şir de trepte; 3) linie gradată pe care sunt reprezentate în mic distanțele reproduse pe o hartă sau pe un plan. Pentru sensurile verbului *a clocoti* comun este felul de manifestare, şi anume „în clocot; puternic": 1) (*despre lichide*) a fierbe cu clocote; 2) (*despre ape*) a se agita puternic şi zgomotos; 3) *fig.* (*despre oameni*) a fi stăpânit de emoții puternice evidente. 4) *fig.* (*despre sentimente, gânduri* etc.) a se manifesta puternic; 5) *fig.* (*despre activități*) a se afla în deplină desfăşurare. Asemănarea funcției stă la baza sensurilor substantivului *frână*: 1) dispozitiv pentru micşorarea vitezei sau pentru oprirea unui vehicul; 2) *fig.* factor care zădărniceşte desfăşurarea unui proces sau a unei acțiuni. Calitatea este, de exemplu, ceea ce uneşte sensurile cuvântului *aur*: 1) metal nobil, galben, strălucitor din care se fac obiecte de podoabă; 2) *fig.* lucru de mare preț.

În cazul multor cuvinte polisemantice legătura de sens este mai voalată. A se confrunta, spre exemplu, sensurile adjectivului *volant*: 1) care se deplasează dintr-un loc în altul; 2) care durează puțin timp; 3) care nu se încadrează într-un întreg; ale substantivului *sabat*: 1) zi de sărbătoare la mozaici şi la unele secte creştine stabilită sâmbăta; 2) *fig.* agitație frenetică; zgomot produs de o mulțime gălăgioasă.

Polisemia ca fenomen lingvistic există doar la nivelul limbii. În vorbire cuvântul apare cu un singur sens, adică la nivelul vorbirii, polisemia „se consumă". Fiecare dintre aceste sensuri se realizează de sine stătător, neafectând integritatea semantică a cuvântului. Menționăm că realizarea unui sau altui sens depinde totalmente de anturajul în care elementul lexical respectiv nimereşte.

În afara contextelor, adică în afara vorbirii, cuvintele polisemantice nu prezintă decât o totalitate de sensuri cu o anumită legătură semantică între ele, totalitate care este oglindită în dicționare.

Însă în procesul de descriere a cuvintelor polisemantice în dicționare lexicograful întâmpină anumite dificultăți generate de faptul că el este nevoit să trateze fenomenul polisemiei lexicale, care este dinamic prin esență, ca un fenomen static. Procesul privind interpretarea lexicografică a structurii semantice (adică a ansamblului de sensuri) a elementelor lexicale polisemantice e necesar a fi realizat În trei etape succesive. Acestea sunt:

1. identificarea sensurilor
2. clasificarea sensurilor identificate
3. descrierea conținutului semantic al acestora.

Şi dacă prezentarea conținutului semantic al cuvântului în dicționare depinde de tipul acestuia, adică de factori, oarecum, subiectivi, atunci identificarea sensurilor cuvântului, precum şi clasificarea lor ulterioară, trebuie să se bazeze pe criterii absolut obiective. Şi care

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)

sunt acestea? Sunt mai multe, printre care criteriile sinonimiei, antonimiei, al traducerii, criteriul contextual etc.

Aplicarea procedeelor sinonimiei şi antonimiei nu sunt reuşite, utile în toate cazurile, deoarece nu toate cuvintele intră În relaţii de sinonimie şi antonimie. Traducerea nici ea nu poate fi considerată un procedeu universal, deoarece de multe ori diferite sensuri pot fi traduse prin unul şi acelaşi cuvânt. Astfel că rămâne factorul contextual, care, de fapt, e unul dintre cele mai adecvate, fiindcă are la bază aplicarea parametrilor combinatorici ai cuvântului. Şi, întrucât orice sens al cuvântului polisemantic, fără excepţie, se realizează în vorbire, cu ajutorul contextului poate fi determinată structura semantică a oricărei unităţi lexicale.

Aşadar, etapa identificării spectrului semantic al cuvintelor polisemantice trebuie începută prin analiza unei totalităţi de contexte în care apare unitatea lexicală dată. Drept rezultat, obţinem totalitatea de sensuri care alcătuiesc spectrul semantic real al unui cuvânt.

Remarcăm, din acest punct de vedere, că deseori spectrul semantic astfel determinat se deosebeşte cantitativ de cel fixat uneori chiar şi în cele mai complete dicţionare. Această neconcordanţă poate avea o dublă explicaţie. Prima explicaţie – cea obiectivă – este că dicţionarele chiar şi cele mai recente, nu reuşesc să înregistreze toată avalanşa de cuvinte şi sensuri, generată de dezvoltarea continuă a vocabularului. În această ordine de idei, amintim afirmaţia academicianului N. Corlăteanu precum că dicţionarul „este o carte care niciodată n-a fost şi nu este terminată”.

Mai mult decât atât, orice lucrare lexicografică, după cum se ştie, este o lucrare ce reflectă aspectul deja normat al vocabularului. Anume din acest motiv alcătuitorul de dicţionare este foarte precaut la introducerea unor cuvinte şi sensuri noi în registru, neincluzându-le pe acele ce nu sunt adoptate conştient de un număr mare de vorbitori, nu se încadrează în sistemul limbii şi n-au căpătat statut de independenţă în limbă.

O altă explicaţie – mai puţin obiectivă – este că lexicografia tradiţională (mai ales cea comercială), la elaborarea noilor dicţionare, de multe ori se bazează pe materialul dicţionarelor existente deja. Or, la întocmirea registrului, lexicograful este obligat să cerceteze atent şi faptele de limbă din paginile unui număr impunător de publicaţii periodice, de izvoare de largă popularizare, precum şi din cadrul diferitor emisiuni de la radio şi televiziune, dat fiind faptul că anume acestea sunt foarte receptive la schimbările în limbă. Numai în felul acesta dicţionarul va include cu promtitudine (şi cu discernământ, desigur) noile formaţii lexicale, demonstrându-şi astfel utilitatea, funcţionalitatea şi modernitatea şi devenind accesoriu de lucru cu adevărat preţios.

Odată cu apariţia noilor cuvinte şi sensuri apare şi problema depistării, sistematizării lor, precum şi cea a descrierii semanticii lor, lucru ce necesită, cel puţin, stabilirea capacităţii combinatorii şi a frecvenţei acestora. Preocupările noastre privitoare şi la completarea şi sistematizarea vocabularului din ultimii ani (în legătură, mai ales, cu extinderea relaţiilor culturale, sociale, economice cu alte ţări, cu procesul de integrare europeană) ne-au impus o examinare atentă a faptelor de limbă, în special, din paginile unor publicaţii.

Munca noastră s-a soldat mai înainte (încă prin anii 90 ai secolului trecut) cu alcătuirea unui microfişier ce cuprindea elementele lexicale noi sau sensuri noi ale unor elemente lexicale existente în limbă (neînregistrate nici de cele mai recente dicţionare de neologisme). Printre acestea erau şi cuvintele noi: **brifing, marketing, reiting, respondent, sponsor,** precum şi sensurile noi ale următoarelor cuvinte existente: **catalizator** *(*cu sensul de "ceea ce grăbeşte desfăşurarea unei acţiuni, a unui eveniment: *catalizatorul reformei);* **epicentru** *(*cu sensul de „parte esenţială în procesul desfăşurării unor acţiuni, a unui eveniment etc.“:

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)

epicentrul manifestărilor, *epicentrul luptei* etc.*);* **maraton** *(cu sensul* "manifestare de binefacere, de obicei, televizată, radiofonică, care se desfăşoară în mai multe ore: *telemaratonul cu genericul"Să nu uităm de cei mai trişti ca noi");* **moratoriu** *(*cu sensul "suspendare pentru o anumită perioadă de timp a unor activităţi, acţiuni, recomandată de un organ oficial (în scopul ameliorării unei situaţii): *moratoriu asupra experienţelor nucleare*) ş.a. Ne-am încumetat şi le-am prezentat, pe atunci în premieră, cu definiţii, mai întâi într-un articol de revistă, aşa cum le-am înţeles din contextele în care erau folosite, din utilizările lor în presa periodică, în diferite emisiuni [Onofraş, Vulpe: 40-41]. Peste câţiva ani, lucrând la elaborarea unui dicţionar explicativ, le-am introdus şi în dicţionar, întrucât aceste "achiziţii" lexicale au avut rezistenţă în timp, s-au încetăţenit. Ele nu au fost doar nişte cuvinte „la modă". Aceste înnoiri din limbă au fost determinate, întâi şi întâi, de necesităţile obiective de fixare prin limbă a noilor valori materiale şi spirituale.

După cum s-a menţionat mai sus, anturajul, contextul constituie un indicator esenţial al sensului cuvântului, fiind, totodată, în corelaţie cu ansamblul de componenţi semantici care alcătuiesc sensul corespunzător. Scopul investigaţiei noastre constă în a releva modul de funcţionare a mecanismului interacţiunii dintre sens şi context cu referire specială la verbele transitive polisemantice. Abordând acest aspect, este nevoie să vorbim, tangenţial, despre valenţa sintactică şi cea lexicală a acestor unităţi lexicale.

Valenţa sintactică definită prin capacitatea unui cuvânt de a se îmbina cu anumite forme ale unor anumite clase de cuvinte, depinde în primul rând, de sensul general, categorial al clasei de cuvinte de care ţine cuvântul dat, iar valenţa lexicală, care înseamnă capacitatea unui cuvânt de a se îmbina doar cu anumite elemente lexicale, este determinată în exclusivitate de raporturile logico-obiectuale existente realmente între obiecte. Or, valenţa lexicală a cuvintelor e condiţionată de sensurile lor individuale, în care îşi găsesc expresie trăsăturile obiectelor, fenomenelor din realitatea înconjurătoare. De aici şi caracterul mai riguros şi mai abstract al valenţei sintactice în raport cu cea lexicală. Căci dacă sub aspectul valenţei sintactice vor fi corecte şi admisibile atât îmbinările de tipul *a construi o casă, a citi o carte,* cât şi a *construi o plăcintă* sau *a citi o rochie,* adică toate aceste îmbinări exprimă formula Vtr. + Nac., atunci restricţiile necesare în baza cărora evităm îmbinările alogice gen: *a construi o plăcintă, a citi o rochie* sunt specificate de valenţa lexicală cu caracterul ei extralingvistic. Cuvintele manifestă, după cum remarcă prof. A. Ciobanu, anumite „predilecţii", „gusturi", „pretenţii" faţă de alte cuvinte şi nu se plasează haotic, fără nici un discernământ, lângă orişice „partener". Un cuvânt atrage alt cuvânt, dar nu pe oricare. Astfel, se pot îmbina doar cuvintele compatibile din punct de vedere semantic (Ciobanu, 1988: 130).

Aşadar, în timp ce forma cuvântului dependent (în cazul exemplelor de mai sus, nume în acuzativ), precum şi posibilitatea apariţiei ei, e reglementată de valenţa gramaticală, însăşi realizarea/nerealizarea acestei posibilităţi e consfinţită, legiferată de valenţa lexicală.

Aceste constatări ne conduc la concluzia că buna cunoaştere şi respectarea riguroasă de către orice purtător al limbii date a cerinţelor impuse de valenţa lexicală este o condiţie elementară a înfăptuirii cu succes a actului comunicativ.

Tocmai de aceea, la elaborarea dicţionarelor de orice tip, şi în special a celor normative, e necesar să se ia în considerare acest lucru, căci, determinând sensul cuvântului doar în raport cu obiectul sau cu noţiunea exprimată, fără a ţine cont de potenţele lui sintagmatice, facem o muncă ce poartă de multe ori pecetea sterilităţii. Astfel, sarcina principală a dicţionarului fiind explicarea cuvintelor, iar prin aceasta şi indicarea regulilor de utilizare a lor, se impune, în majoritatea cazurilor, necesitatea prezentării riguroase a parametrilor sintagmatici ai sensurilor cuvintelor, în general, şi ai celor polisemantice, în special. Aceştia

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)

permit o descriere mai amplă şi mai exactă a lor în articolele lexicografice, favorizând întrebuinţarea corectă şi contribuind, astfel, substanţial la ridicarea nivelului cultirii vorbirii, ceea ce ar însemna, de fapt, că dicţionarul îşi îndeplineşte rolul său primordial.

Prin urmare, elemental lexical şi contextul trebuie să constituie o unitate indisolubilă în procesul de lucru al lexicografului.

Indicaţiile privind parametrii combinatorii trebuie să fie aplicate cu rigurozitate într-un dicţionar didactic, care, după cum se ştie, înlesnesc substanţial procesul de însuşire a unei limbi străine, dar şi în dicţionarele explicative, îndeosebi atunci când alcătuitorii lui îşi pun scopul să includă în el maximum de informaţie. De atare indicaţii are nevoie, mai întâi de toate, verbul, întrucât exprimarea lexicografică a valenţelor verbului facilitează tălmăcirea sensului lui lexical.

Verbul, ca unitate a limbii, e dotat cu cele mai complicate şi variate particularităţi sintagmatice.

Referindu-ne la verbul tranzitiv, evidenţiem că acesta, după cum se ştie, solicită în mod imperios determinări, ce ar permite funcţionarea adecvată în actul comunicativ. Astfel, de plenitudinea lui semantică se poate vorbi doar în cazul combinării lui cu elementele ce denumesc agentul şi pacentul acţiunii. Informaţiile privind particularităţile combinatorii ale verbului ar putea fi redate adecvat şi compact cu ajutorul unui astfel de mijloc de exprimare a lor care ar oglindi, pe de o parte, potenţele sintactice, iar pe de alta, potenţele lexicale. Se au în vedere acele indicaţii ce sunt capabile să reflecte semantica elementelor ce complinesc „locurile vacante" de pe lângă verb. De exemplu: **a accentua** 1) (*un cuvânt, o silabă, o propoziţie*) a evidenţia prin accent sau prin intonaţie; 2) (*o idee, un gând*) a scoate în evidenţă; *a eclipsa* 1) (*un astru*) a pune în eclipsă; 2) *fig.* (*lucruri*) a pune în umbră; 3) (*persoane*) a depăşi prin merite.

E lucru cert că valenţa lexicală, mai bine zis diapazonul ei, diferă de la verb la verb. Astfel, pentru unele verbe e aproape imposibil a stabili numărul de cuvinte cu care se pot combina, adică valenţa lexicală presupune o listă nelimitată de cuvinte (de exemplu pentru astfel de verbe ca *a face, a lua, a crea* etc.).

Atunci însă când sfera valenţei lexicale include cuvinte ce pot fi grupate conform unor teme comune (ca în cazul verbelor de mai sus şi a multor-multor altor), nemaivorbind de situaţiile când şirul elementelor lexicale ce pot determina un verb îl alcătuieşte un număr limitat (de exemplu: *a peţi -- fete, a mustui – struguri, a grăţia -- condamnaţi etc.),* posibilitatea prezentării ei sistematice în dicţionar e absolut reală. Fixarea potentelor sintagmatice e de dorit, ba chiar necesară, mai ales în cazul verbelor polisemantice, valenţa fiind unul dintre criteriile lingvistice obiective de delimitare a sensurilor lor.

De exemplu, verbul **a construi** îmbinându-se cu elemente ce denumesc *clădiri, case, maşini, mecanisme* denotă sensul „a realiza după un proiect", cu elemente ce denumesc *figuri geometrice* – sensul „a desena după o schemă", iar cu elemente ce denumesc *fraze, propoziţii* – sensul „a forma după anumite reguli gramaticale". Observăm că în cazul sensului întâi valenţa lexicală e mult mai largă comparativ cu cea a sensului trei, fapt care ne impune concluzia că şirul mare de cuvinte ce exprimă valenţa lexicală vorbeşte despre un spectru semantic larg, iar şirul mic, limitat de cuvinte indică un caracter semantic mult mai îngust.

De exemplu, când spunem **a construi,** imediat ne gândim la sensul „a folosi pentru a-şi satisface cerinţele proprii sau pentru a obţine alte produse" (de exemplu, *a consuma bunuri materiale),* apoi ne gândim la alte sensuri, precum „a folosi ca hrană" (de exemplu, *a consuma mult peşte)* şi în cele din urmă la „a bea în mod regulat" (de exemplu, *a consuma băuturi).*

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)

Referitor la problema redării valenței verbului în dicționarele explicative, menționăm că este important şi faptul că acestea (adică valențele) să nu fie încadrate în însăşi definiția verbului. După cum remarca prof. S. Berejan, e absolut necesar de a urmări cu atenție ca în textul explicației să nu nimerească elemente ale contextului, ele fiind plasate în zona special destinată articolului lexicografic şi anume sub forma diferitor remarci înaintea definiției propriu-zise şi în calitate de material ilustrativ după definiții. Prin urmare, valența verbului (adică poziția obiectului direct) trebuie să rămână liberă în textul explicației (Berejan 1994: 63).

Revenind la problema privind procesul de identificare a spectrului semantic al cuvintelor polisemantice, remarcăm că tot la criteriul contextual, în special, la valența lexicală, ar trebui să recurgem şi în cazul când e nevoie a stabili ordinea prezentării sensurilor unui cuvânt polisemantic în cadrul articolului lexicografic. De obicei, primele sensuri sunt fixate acelea care sunt mai puțin determinate sintagmatic, în continuare succesivitatea lor fiind în legătură directă cu creşterea gradului de determinare sintagmatică. Or, şi din acest punct de vedere în dicționare (avem în vedere dicționarele în care primează principiul uzului, şi nu al vechimii sensului în organizarea structurii semantice) deseori se observă necoincidență, inconsecvență.

Desigur, multiplele probleme ce apar în procesul de elaborare a unui dicționar explicativ (şi nu numai) pot fi soluționate, dacă se respectă anumite cerințe ştiințifico-teoretice. În acestă ordine de idei, amintim afirmația marelui lexicolog şi lexicograf S. Berejan, care susținea că, deşi

> „în ultimele decenii a apărut un oarecare interes față de dicționar ca obiect ce merită atenție ştiințifică, o teorie lexicografică veritabilă nu s-a constituit de îndată. Situația se explică parțial prin faptul că lexicografii profesionali, (nemaivorbind despre cei diletanți – *nota noastră*), fiind angajați în plenar la realizarea practică a dicționarelor cu multiplele şi greu surmontabilele dificultăți implicate de acest proces, nu aveau posibilitate să se ocupe concomitent de generalizări şi teoretizări, iar lingviştii-teoreticieni rareori coborau din sferele înalte pentru a examina detaliat şi în cunoştință de cauză procedeele şi metodele utilizate la descrierea lexicografică a limbii" (Berajan 1992: 15).

În zilele noastre sunt două căi de alcătuire a dicționarelor mari. Una – cu predilecție ştiințifică, iar a doua – utilitară (sau comercială). În practica lexicografică, din păcate, începe să predomine calea utilitară, punându-se în circulație tot mai multe dicționare "avantajoase" (de regulă, "editate de firme ce urmăresc deschis profitul) şi mai puține dicționare "ce nu au nimic cu profitul, purtând un caracter curat ştiințific" (Berejan 1992: 20).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Berejan, Silviu (1992, nr. 4). *Reinterpretări lexicografice ale unităților de vocabular în dicționarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor* în *Revistă de lingvistică şi ştiință literară.* Chişinău: Ştiința.

Berejan, Silviu (1992, nr. 2). *Dicționarul ca operă lingvistică şi antinomiile practicii lexicografice* în *Revistă de lingvistică şi ştiință literară.* Chişinău: Ştiința.

Ciobanu, Anatol (1988). *Limba maternă şi cultivarea ei.* Chişinău: Lumina.

Onofraş, Maria, Vulpe, Ana (1991, nr.2). *Note lexicale* în *Revistă de lingvistică şi ştiință literară.* Chişinău: Ştiința.

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)

ABSTRACT

It is known that polysemy is a result of the meaning changes. As a linguistic phenomenon, it exists just at a language level. In speech the word appears to have one meaning, i.e. polysemy is "used up". Out of contexts, i.e. out of speech, the polysemantic words are not more than a totality of meanings with a certain semantic connection among them, a totality found in dictionaries.

Lexicographical interpretation of the semantic structure of lexical polysemantic elements can be presented as a process formed by three successive stages, i.e. : a) the identification of the semantic spectrum; b) the classification of the identified meanings; c) the description of the semantic meaning of those in dictionaries. The stage of the identification of the semantic spectrum of polysemantic words should begin by analyzing a totality of contexts in which the given lexical unity occurs, i.e. it is necessary to investigate the syntagmatic parameters of it, which, in their turn, will find reflection in the dictionary.

BDD-A3357 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:07 UTC)